

TIDSSKRIFT FOR PRAKTISK TEOLOGI

NORDIC JOURNAL OF PRACTICAL THEOLOGY

ÅRGANG 41 NR. 1 (2024) S. 26–50

DOI 10.48626/tpt.v41i1.5565

Fagfelleverdert artikkel

Svenska kyrkans begravningssed i förändring

KRISTINA HELGESSON KJELLIN

forskare och docent i kulturanthropologi, Svenska kyrkans enhet för forskning och analys
kristina.helgesson.kjellin@svenskakyrkan.se ORCID 0000-0003-4836-3268

ANDREAS SANDBERG

forskare i kulturgeografi vid Svenska kyrkans enhet för forskning och analys

ABSTRACT

The number of funerals conducted under the auspices of the Church of Sweden, as well as the attendance at Church of Sweden funerals, has steadily declined since the turn of the millennium, including among members of the Church of Sweden. Drawing on current statistics and interviews with parish staff and funeral directors, this article highlights these changes and discusses the following aspects which we argue are crucial: the opportunity for individual customization of funeral services and the relationship to the Church of Sweden. Insights from four parishes/dioceses reveal both similarities and differences, emphasizing the geographical context's influence on funeral customs. The post-secular condition presents both opportunities and challenges for traditional religious institutions such as the Church of Sweden to navigate.

NØKKEWORD

Begravningar. Begravningssed. Svenska kyrkan. Individualisering. Mångfald. Sekularisering. Post-sekular. Religiös ceremoni. Plats. Tradition. Valfrihet. Förändring.

Introduktion

Antalet begravningar inom Svenska kyrkans ordning, liksom antalet deltagare i samband med svenskkyrkliga begravningar, har stadigt minskat sedan millennieskiftet, också bland medlemmar inom Svenska kyrkan. Tendensen är tydlig i hela landet, även om stora skillnader finns mellan och inom olika stift. De sjunkande siffrorna gäller inte bara begravning utan även de andra stora kyrkliga livsri-terna, dop, konfirmation och vigsel. I den här artikeln lyfter vi några aspekter som vi har utvecklat mer i forskningsrapporten ”En riktig begravning. Förändringar i begravningsseden inom Svenska kyrkan 2010–2020”.¹ I rapporten diskuteras ytterligare aspekter gällande pågående förändringar i den svenskkyrkliga begravningsseden, så som Covid-19 pandemins påverkan på begravningsseden, samt hur digital marknadsföring kan tänkas påverka bortvalen av den svenskkyrkliga begravningen. I relation till den tidigare rapporten innehåller denna artikel nytt datamaterial i form av resultaten av en enkätundersökning riktad till ett representativt urval av den svenska befolkningen i vuxen ålder. Beskrivningen av den svenska begravningssedens utveckling över tid har också uppdaterats och sträcker sig över perioden 2010–2022.

Att nya generationer i allt lägre grad socialiseras in i Svenska kyrkans traditioner kan antas vara en av förklaringarna bakom sjunkande begravningstal. Varför skulle den som saknar relation till Svenska kyrkan och dess församlingliv välja en svenskkyrklig gudstjänst som begravningsceremoni?² På samma gång förefaller relationen till Svenska kyrkan för många människor fortfarande vara stark; av dem som avlider i Sverige är det fortfarande två av tre som begravs i Svenska kyrkans ordning, eller nio av tio av de avlidna medlemmarna i Svenska kyrkan. Sverige är enligt World Values Survey ett av världens mest sekulariserade länder, och utifrån detta kan det snarare tyckas förvånande att den svenskkyrkliga begravningsseden ännu är så starkt förankrad i breda befolkningslager.³ Det är således en sed som fortfarande står sig starkt, samtidigt som det är tydligt att det är en sed som är stadd i förändring.

1 Helgesson Kjellin, Sandberg och Sjöberg, 2021.

2 I artikeln använder vi begreppen ceremoni och ritual synonymt. Anledningen till det är att båda begreppen förekommer i den forskningslitteratur som vi hänvisar till, samt att begreppet ”religiös ceremoni” användes i den enkätfråga som en del av datamaterialet för artikeln bygger på.

3 World Values Survey 2021, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=Findings>, läst 2023-09-08. För en diskussion gällande sekularisering, se rubriken Tidigare forskning och viktiga begrepp för studien.

Syftet med artikeln är att synliggöra och analysera förändringar i den svenskkyrkliga begravningsseden. Det gör vi med hjälp av både kvantitativt och kvalitativt material. Det kvantitativa materialet visar på geografiska skillnader gällande omfattningen av svenskkyrklig begravning, med fokus på tre stift. Genom nedslag i fyra strategiskt valda församlingar får vi en mer nyanserad bild av hur begravningsseden utvecklats lokalt i relation till de övergripande tendenser som det kvantitativa materialet visar på. Med stöd av det kvalitativa materialet kan vi också belysa hur individuell utformning av begravningsakten, samt relationen till Svenska kyrkan kan vara avgörande för om man väljer eller väljer bort en svenskkyrklig begravning. Platsens betydelse för hur begravningsseden tar sig uttryck är en grundläggande faktor för de resonemang vi för i artikeln.

Vi inleder artikeln med en redogörelse för hur vi metodologiskt har gått till väga för att genomföra den här studien. Därefter följer en redogörelse av teoretiska perspektiv som vi ser som viktiga för våra resultat. En statistisk redogörelse gällande den svenskkyrkliga begravningssedens utveckling följer därpå, liksom en beskrivning av några av resultaten från intervjuerna. En fördjupande diskussion gällande den geografiska platsens betydelse, vikten av individuell valfrihet, samt relationen till Svenska kyrkan avslutar artikeln.

Metod

Vi har i arbetet med den här studien använt oss av olika metoder och material: statistik från begravningsbranschen och Svenska kyrkan har kombinerats med en kvalitativ fördjupningsstudie, där medarbetare i sex församlingar/pastorat i Svenska kyrkan, samt medarbetare på begravningsbyråer i församlingarnas respektive närområde har intervjuats. Det samlade kvantitativa materialet ger en helhetsbild av hur den svenskkyrkliga begravningsseden har förändrats under det senaste dryga decenniet. Med det kvantitativa materialet som grund har vi strategiskt valt ut församlingar som representerar olika landsändar med sinsemellan varierande kyrklig tradition, för att på så sätt ge en fördjupad förståelse av det statistiska materialet. Kombinationen av kvantitativ och kvalitativ metod bidrar således till både bredd och djup i förståelsen av de förändringar av den svenskkyrkliga begravningsseden som äger rum.

I varje församling/pastorat har kyrkoherde/församlingsherde tillsammans med ytterligare någon eller några medarbetare intervjuats. I två av församlingarna intervjuades endast kyrkoherde/församlingsherde. Vi har också intervjuat medarbetare på en på samma eller närliggande ort belägen begravningsbyrå. Slutligen har även en kyrkogårdschef samt ordförande för Sveriges begravningsbyråers förbund (SBF) intervjuats. Totalt har fjorton semi-strukturerade intervjuer

genomförts. Intervjuerna har utgått från en intervjuguide, och de intervjuade har fått möjligheten att själva utveckla resonemangen kring olika aspekter kopplat till begravning och de förändringar i den svenskkyrkliga begravningssedens utveckling som man har observerat. Samtliga intervjuer genomfördes digitalt då materialinsamlingen ägde rum under coronapandemin. Samtliga intervjuer har spelats in och materialet har transkriberats. I tolkningen av intervjumaterialet framträdde olika tematiker, som vi sedan har relaterat till relevanta forskningsperspektiv. Studien har således en induktiv ansats, med utgångspunkt i det kvantitativa och kvalitativa materialet. Ingen systematisk jämförelse har gjorts mellan de församlingar och pastorat som intervjuats; intervjumaterialet har använts för att fördjupa bilden, väcka frågor och peka framåt mot ytterligare forskning.⁴

De församlingar och pastorat som vi har valt att genomföra intervjuer med är Övertorneå församling i Luleå stift, Burlövs församling i Lunds stift; Solberga pastorat i Göteborgs stift, Carl Johans pastorat i Göteborgs stift, Vantörs församling i Stockholms stift; samt Norrköping Borgs församling i Linköpings stift.

För att exemplifiera den geografiska variation som framgår av kyrkostatistiken har valet av församlingar/pastorat i huvudsak gjorts efter två kriterier; dels hur stor andel av de kyrkotillhöriga i respektive församling som begravts enligt Svenska kyrkans ordning, dels det genomsnittliga antalet deltagare per begravningsgudstjänst. Vad gäller det förstnämnda kriteriet har vi valt församlingar där andelen medlemmar som *inte* begravs enligt Svenska kyrkans ordning är relativt hög och där denna andel vuxit under senare år. Den typen av församlingar finns i första hand inom storstadsregionerna. Följande församlingar är tydliga exempel: *Carl Johans pastorat* i Göteborgs innerstad där den genomsnittliga andelen begravningar enligt Svenska kyrkans ordning under perioden 2021–2023 var 76 procent. I Stockholms stift följer ett flertal förortsförsamlingar samma trend med en allt större andel avlidna medlemmar som inte begravs enligt Svenska kyrkans ordning. Ett tydligt exempel är *Vantörs församling* där andelen begravningar sjunkit till i genomsnitt 75 procent.

Vad gäller det andra kriteriet, besöksfrekvensen vid begravningsgudstjänster, har församlingar med både högt och lågt deltagande valts. De flesta församlingar i Tornedalen har höga besökstal vid begravningsgudstjänster. Ett exempel är *Övertorneå församling* där begravningsgudstjänsterna i genomsnitt hade 49 deltagare år 2022, och där besökstalen legat på genomsnittstal över 60 under åren före pandemin, det vill säga 2017–2019. Göteborgs stift utmärker sig som helhet med

4 Intervjuguiderna återfinns i Helgesson Kjellin, Sandberg och Sjöberg 2021, s.126–130: *En "riktig" begravning. Förändringar i begravningsseden inom Svenska kyrkan 2010–2020.*

relativt höga besökstal. Stiftet har också haft en positiv trend under det senaste decenniet. *Solberga pastorat* norr om Göteborg är ett tydligt exempel med i genomsnitt 52 deltagare per begravningstjänst år 2022.⁵

Församling, stift	Befolkning 2023	Andel medlemmar 2023	Andel begravda* 2021–2023	Deltagare per begravnings- gudstjänst 2022
Carl Johans pastorat, Göteborgs stift	73 816	44%	76%	34
Solberga pastorat, Göteborgs stift	12 248	63%	84%	52
Vantörs församling, Stockholms stift	53 381	34%	75%	27
Övertorneå församling, Luleå stift	4 092	73%	97%	49

* Begravda i procent av avlidna medlemmar i Svenska kyrkan, genomsnitt för åren 2021–2023.

TABELL 1 Fyra församlingar/pastorat. Källa: Svenska kyrkans statistikdatabas

Tidigare forskning och viktiga begrepp för studien

En kort tillbakablick på de senaste 150 åren visar på stora förändringar gällande hur religion levs och tar sig uttryck i det svenska samhället. Under den här tidsperioden har Sverige gått från jordbruks-, till industri-, till tjänste-, till informationssamhälle, i samklang med demokratins framväxt och utveckling. Kollektiva lösningar har successivt ersatts av mer individualistiska och pluralistiska förhållningssätt, vilket också har påverkat Svenska kyrkans roll som religiös aktör. Under samma tidsperiod har samhällets olika institutioner successivt fränkoppats kyrkan och som tidigare nämnts brukar Sverige beskrivas som ett av världens mest sekulariserade länder.⁶ Från att ha varit en del av den offentliga förvaltningen – en del av myndighetssverige – utgör Svenska kyrkan idag ett samfund

5 Då utrymmet är begränsat väljer vi i den här artikeln att inkludera resultat från Carl Johans pastorat, Solberga pastorat, Övertorneå församling, samt Vantörs församling.

6 Ehnberg och Nahnfeldt 2019, s. 16.

bland många, om än fortfarande i en dominerande ställning.⁷ En allt mindre andel av Sveriges befolkning tillhör Svenska kyrkan – vid 2023 års slut var lite drygt varannan (52 procent) svensk medlem i kyrkan. Bland dessa medlemmar uppger ungefär hälften att de inte alls är troende eller är troende i ganska låg grad. En något mindre andel, 40 procent, ser sig själva inte alls eller i ganska låg grad som kristna.⁸ Sekulariseringen på samhällsnivå har dock inte nödvändigtvis inneburit att religiös tro och traditioner har spelat ut sin roll och betydelse i människors liv. Vår samtid brukar betecknas som postsekulär, med det menades att religion ”som gemensam förståelsehorisont minskar i betydelse, men där olika religiösa traditioner gör anspråk på att vara aktiva delar av samhällsdiskussionen.”⁹ Inte minst har globaliseringens konsekvenser inneburit att det svenska samhället idag präglas av mångkultur och flera religiösa traditioner som lever sida vid sida.¹⁰ Också icke-religiösa föreställningar samverkar för många människor på ett självklart sätt med olika religiösa trosföreställningar i den pluralitet som kännetecknar vår samtid. Samtidigt fortsätter det lutherska arvet att vara starkt i det svenska samhället, vilket bland annat märks i samband med högtider och viktiga händelser i livet.

Med moderniseringen blev individualisering och autonomi viktiga normer och ideal i västerländska samhällen, vilket också har påverkat den mening som människor ger till religionsutövning och deltagande i riter.¹¹ Individens idag självklara möjligheter till fria val inom samhällets olika sfärer, vad man vill konsumera bland varor och tjänster, har under en längre tid bidragit till att Svenska kyrkan som den stora religiösa aktören har behövt omvärdera sin roll och identitet. På samma sätt som svenskar idag tar det för givet att man gör egna val gällande alltifrån försäkringar till barnens skolgång, märks det också allt tydligare att man i samband med ett dödsfall vill göra egna val i samband med begravningen och utforma begravningstillfället så personligt som möjligt. Svenska kyrkan är inte längre en överhöghet med makt, utan uppfattas snarare som en resurs som ska erbjuda tjänster utifrån människors behov: ”Ytterst handlar det om en förskjut-

7 Bäckström, Edgardh Beckman och Pettersson 2004, s. 39.

8 Uppskattningen av andelen troende och kristna bland Svenska kyrkans medlemmar bygger på resultaten av en enkätundersökning riktad till ett representativt urval av Sveriges befolkning – Svenska kyrkans årliga enkät till allmänheten 2022.

9 Ehnberg och Nahnfeldt 2019, s. 16–17.

10 Bäckström, Edgardh Beckman och Pettersson 2004, s. 141.

11 Jarnkvist 2019, s. 108. För likheter och skillnader gällande hur begravningar tar sig uttryck i en nordisk kontext, se *Approaching Religion*, Vol. 13 No. 1 (2023): Funerals in the North of Europe: Similarities and Differences. Guest editors: Middlemiss Lé Mon, Nordin och Broo.

ning från givna traditioner till den existentiella förståelsen av det som händer här och nu”.¹² Individens behov står i centrum och det märks också i relation till de kyrkliga handlingarna, där individuella önsknings- och preferenser på ett avgörande sätt påverkar utformningen av dem, samtidigt som det fortfarande finns vissa givna ramar att förhålla sig till som inte är förhandlingsbara. Här är det intressant att konstatera att i valet mellan exempelvis en svenskkyrklig begravning och en borgerlig ceremoni¹³ så är det inte säkert att det är just de religiösa inslagen man väljer bort när man väljer en borgerlig ceremoni; det är inte ovanligt att psalmer och böner ingår också i borgerliga begravningssceremonier, i linje med resonemangen om det postsekulära samhället ovan.¹⁴ Snarare är det just möjligheten till valfrihet och att man helt fritt kan utforma den borgerliga begravningen som är det centrala.

Individualisering och möjlighet till valfrihet kopplat till begravningsseden är centrala teman också för den här studien. I en kvalitativ studie av anhörigas upplevelse av Svenska kyrkans begravningssgudstjänster betonar Wiig-Sandberg (2006) just vikten av valfrihet i samband med utformandet av begravningssgudstjänsten. De anhöriga som intervjuats för den studien betraktar valfrihet som en rättighet som i sammanhanget inte får kränkas. Begravningssgudstjänsten upplevs av de anhöriga utgöra en sista tjänst mot den döde och är samtidigt ett redskap i sorgen, där de sörjande upplever sig bekräftade och omslutna av ett socialt skyddsnät.¹⁵ Det visar hur den individuella valfriheten inte utesluter en kollektiv gemenskap; tvärtom så är det sociala sammanhanget mycket viktigt i bearbetningen av sorgen. En begravning är i allra högsta grad ett tillfälle där den avlidnes – men också de anhörigas – sociala och kulturella sammanhang, liksom tillhörighet och delaktighet på olika sätt manifesteras.¹⁶ De individuella önskemålen är också väl förankrade i den kultur och de traditioner som man är van vid, vilket visar på kontinuitet i den svenskkyrkliga begravningsseden.¹⁷ Som Christensen (2023) visar så är det just i mötet mellan den etablerade begravningsritualen och de egna valen som mening skapas för de sörjande.¹⁸ Vikten av valfrihet märks också gällande musiken vid begravningssgudstjänsten. Enligt en studie av Viper, Thyren

12 Bäckström, Edgardh Beckman och Pettersson 2004, s. 17.

13 En borgerlig ceremoni innebär en civil ceremoni utan kyrklig eller religiös prägel.

14 Wilson och Steger 2013, s. 486.

15 Wiig-Sandberg 2006, s. 60, 63.

16 Se Gustafsson 2003.

17 Wiig-Sandberg 2006, s. 65.

18 Christensen 2023, s. 93.

och Bojner Horwitz (2020) hade den valda begravningsmusiken för majoriteten av deltagarna i studien en koppling till den avlidnes personlighet och preferenser, eller det liv man levtt tillsammans. Musiken upplevdes mycket betydelsefull både under begravningsakten och i sorgprocessen.¹⁹

Vilken relation den avlidne hade och de anhöriga har till Svenska kyrkan spelar också en viktig roll huruvida man väljer svenskkyrklig begravning eller inte. Det bemötande man som anhörig och sörjande får när man vänder sig till Svenska kyrkan i samband med en begravning är avgörande, vilket Persenius (2006) visar i en studie av systematiskt kvalitetsarbete i Svenska kyrkan. Det har stor betydelse om kyrkan upplevs vara öppen för eller avvisande till människors behov.²⁰ Relationen som anhöriga har till kyrkan som institution och till församlingsmedarbetare, byggnader och symboler som del av den kyrkliga miljön, kan ärvas mellan generationer och ligga latent fram till dess att en krissituation eller en begravning aktualiserar dem.²¹ Ett bemötande som upplevs negativt, exempelvis om man inte får sina önskemål tillgodosedda, kan därför få konsekvensen att man inte längre vill ha med kyrkan att göra. Ett positivt bemötande, där tillmötesgående av önskemål är av stor vikt, kan på samma sätt leda till positiva ringar på vattnet, som påverkar en familjs eller släkts relation till kyrkan över flera generationer. Det finns, enligt Wiig-Sandberg (2006), en kvalitet i den kyrkliga miljön som är viktig att beakta och förvalta. Den har en unik karaktär som är fri från det vinstintresse som kännetecknar det omgivande samhället, och kommunicerar ett kristet budskap, samtidigt som det söker ge plats för livstolkning och människors olika behov. Kyrkorummet, som ett gemensamt rituellt rum i samband med stora händelser i livet, fortsätter att vara viktigt för många människor.²²

Den geografiska platsen påverkar hur man förhåller sig till den svenskkyrkliga begravningsseden, och som Marjavaara (2013) konstaterar spelar relationen till platsen roll också i valet av begravningsplats. Anhöriga lägger stor vikt vid den avlidnes vilja vid valet av gravsättningsplats.²³ En ökad rörlighet generellt i befolkningen leder till att människor får anknytning till flera platser, vilket bland annat kan yttra sig i en mobilitet även efter döden, då människor istället för att

19 Viper, Thyren och Bojner Horwitz 2020, s. 13–14. Se också Helgesson Kjellin, Sandberg och Sjöberg 2022.

20 Persenius 2006, s. 157, 172.

21 Persenius 2006, s. 136, 140. För en omfattande analys av griftetalets pastorala funktion, både för att tolka tron och för att tyda livet, se Aggedal 2003.

22 Wiig-Sandberg 2006, s. 21.

23 Marjavaara 2013, s. 31.

begravas på orten där man är bosatt får sin sista viloplats t ex på födelseorten eller på en annan plats som betydde något för den avlidne.²⁴ Val av begravningsplats påverkas således av samhällsförändringar, så som flyttmönster, urbanisering och möjlighet till mobilitet. Begravningsplatser är också viktiga för de "fortsatta band" som anhöriga på olika sätt upprätthåller till de avlidna.²⁵ Det sker bland annat genom olika former av materialitet, så som utsmyckningar av gravar med blommor eller hur en gravsten utformas. På samma sätt som individualiseringen av begravningsceremonier sker i ett socialt och kulturellt sammanhang präglad av vissa traditioner, är individualisering gällande hur de "fortsatta banden" tar sig uttryck, exempelvis vid begravningsplatser, tydligt förankrat i den kulturella och sociala kontext där den äger rum. Begravningsplatserna är således viktiga rum för att sörja liksom för att upprätthålla relationer med de döda.²⁶

De perspektiv som vi lyfter i den här redogörelsen över tidigare forskning - individualisering, valfrihet och platsens betydelse - är perspektiv som vi använder oss av i den här artikeln för att belysa våra resultat. De pekar alla på vikten av att studera praktikers betydelse i samband med religiösa ritualer, samt på människors behov av att agera.²⁷ Vi återkommer till dessa begrepp längre fram i artikeln, efter den redogörelse av statistik som visar på den svenskkyrkliga begravningssedens förändring mellan 2010 och 2022 i följande avsnitt.

Begravningssedens utveckling

Fram till millennieskiftet var begravningar i Sverige i första hand en angelägenhet för Svenska kyrkan. I slutet av 1990-talet begravdes omkring 90 procent av dem som avled under ett år med en begravningsgudstjänst enligt Svenska kyrkans ordning. Under 2000-talets första två decennier har den enhetliga bilden av hur en begravning i regel genomförs i Sverige förändrats. I takt med att den etniska och religiösa mångfalden ökat i landet, har också Svenska kyrkans andel av de årliga begravningarna minskat. En majoritet, omkring 65 procent, av alla begravningar sker fortfarande enligt Svenska kyrkans ordning, men begravningar inom andra religiösa samfund och olika former av sekulära begravningar står idag för en betydligt större andel än för bara 20 år sedan. Som i så många andra avseenden är det i storstadsregionerna vi ser den snabbaste förändringen. I andra delar av

24 Marjavaara 2013, s. 37.

25 Moberg och Kardemark 2021, s. 153.

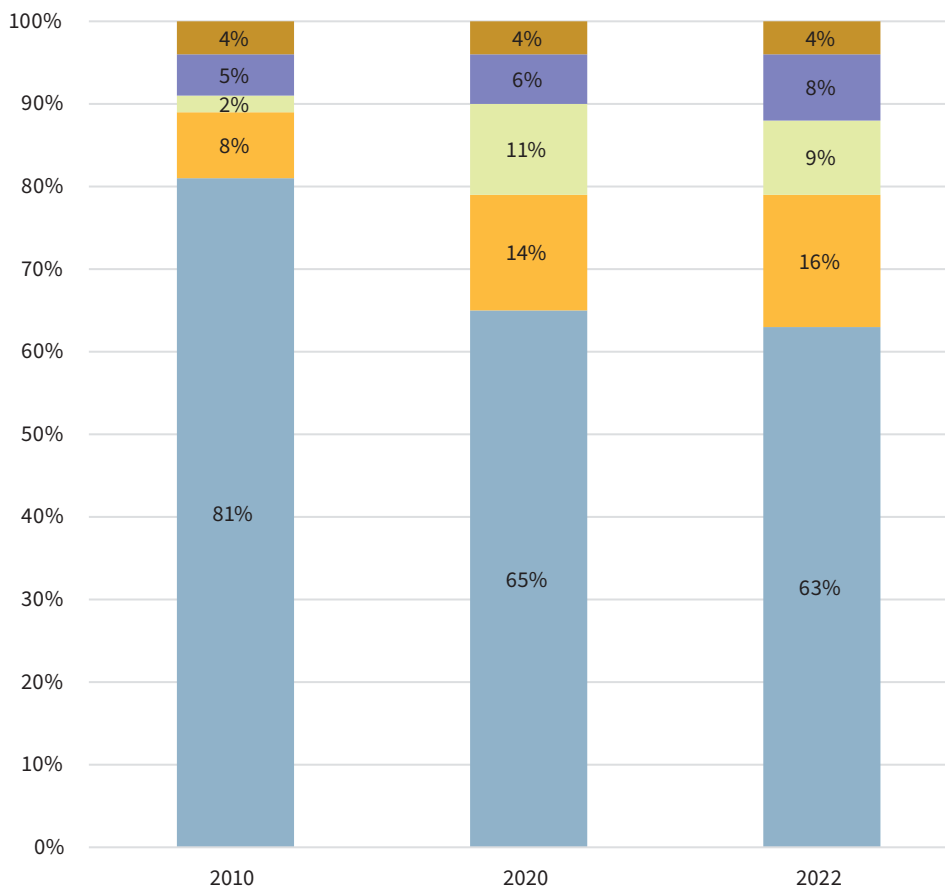
26 Moberg och Kardemark 2021, s. 154–155.

27 Se Pérez 2016 och Ammerman 2016.

landet, i gles- och landsbygdsområden, är den kyrkliga begravningens ställning relativt oförändrad.

Figur 1 visar den procentuella fördelningen av olika begravningsordningar bland de begravningar där begravningsbyråer som är anslutna till Sveriges begravningsbyråers förbund (SBF) varit involverade. Statistiken bygger på uppgifter om drygt hälften av samtliga begravningar som årligen genomförs i Sverige. Diagrammen i figur 1 ger alltså inte en heltäckande bild av utvecklingen, men ger ändå en fingervisning om relativt stora förskjutningar mellan olika typer av begravningsordningar under det gångna decenniet. År 2010 genomfördes 81 procent av SBF:s begravningar enligt Svenska kyrkans ordning, vilket också motsvarar andelen begravningar enligt Svenska kyrkans ordning i procent av samtliga avlidna under samma år (se Figur 2). Fram till 2020 minskar sedan Svenska kyrkans andel av begravningarna till 65 procent, medan övriga begravningsordningars andel ökar från 19 till 35 procent. De borgerliga begravningarna och framför allt de begravningar som genomförs ”utan känd ceremoni”²⁸ står för i stort sett hela denna ökning. Under de efterföljande åren, 2021 och 2022, har de borgerliga begravningarnas andel fortsatt att öka medan Svenska kyrkans andel minskat ytterligare. Även begravningar inom andra trossamfund fortsätter att öka. Begravningar ”utan känd ceremoni” minskar något till nio procent, men den mer långsiktiga trenden är att en allt större andel av de som avlider begravs utan vare sig en religiös eller borgerlig ceremoni i traditionell mening. Bakom den höga andelen begravningar ”utan känd ceremoni” 2020 finns sannolikt förklaringar som har att göra med de restriktioner för allmänna sammankomster som infördes på grund av pandemin under detta år. År 2022 kan i detta avseende betraktas som ett mer normalt år eftersom samtliga restriktioner togs bort i början av året.

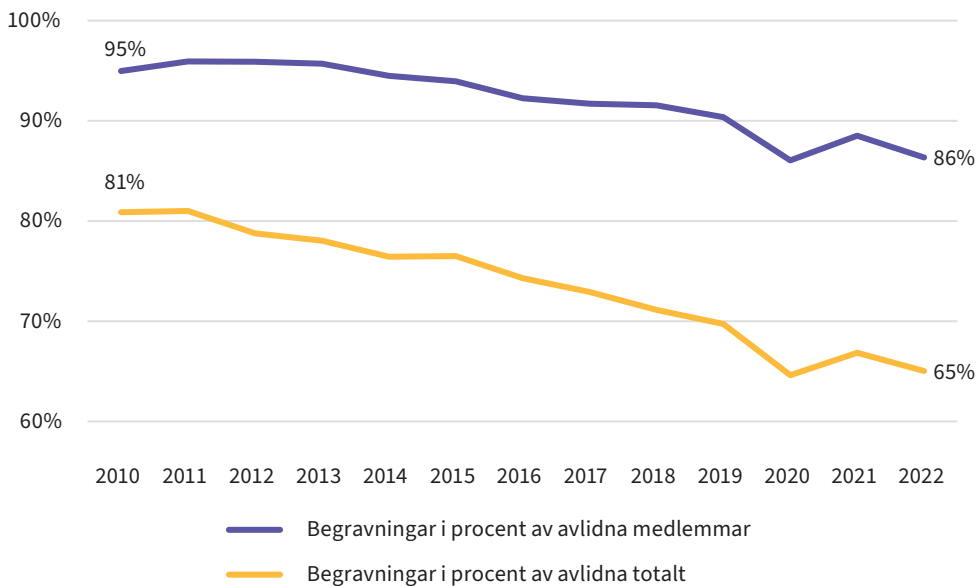
28 Begravning där varken gudstjänst eller ceremoni med borgerlig officiant har förekommit i samband med gravsättningen. Begreppet direktbegravning används ofta för samma sak, men då det tycks som att det inte är helt ovanligt att någon form av privat ceremoni äger rum har delar av begravningsbranschen övergått till att i stället för ”direktbegravning” använda begreppet ”begravning utan känd ceremoni”.



FIGUR 1 Begravningsordningar, procentuell fördelning av SBF:s samtliga begrävningar 2010, 2020 och 2022. Källa: Sveriges begravningsbyråers förbund (SBF)

Att Svenska kyrkans andel av samtliga begrävningar som genomförs i Sverige minskar är delvis en självklar följd av att allt färre av de som årligen avlider varit medlemmar i Svenska kyrkan. En växande andel av de avlidna har också en bakgrund i andra samfund än Svenska kyrkan. Det är dock inte hela förklaringen bakom utvecklingen. Av Figur 2 framgår att andelen begrävningar enligt Svenska kyrkans ordning minskar både i relation till antalet avlidna totalt och till avlidna medlemmar. Det innebär att den negativa trenden vad gäller begrävningar enligt Svenska kyrkans ordning inte enbart förklaras av ett minskande antal medlemmar, utan också av att en allt lägre andel av de avlidna medlemmarna begravs enligt Svenska kyrkans ordning. Från 2010 till 2022 minskade andelen avlidna medlemmar som begravdes enligt Svenska kyrkans ordning från 95 till 86 procent.

De hack i kurvan som framträder under 2020 och 2021 har sannolikt att göra med förhållandena under pandemin. Restriktionerna för allmänna sammankomster under dessa år bidrog antagligen till att en del begravningar sköts upp en tid vilket orsakade en snabbare minskning under 2020 och en tydlig återhämtning under följande år. Den mer långsiktiga trenden är dock tydlig, med en svagt slutande kurva över hur stor andel av de avlidna medlemmarna som får en kyrklig begravning.

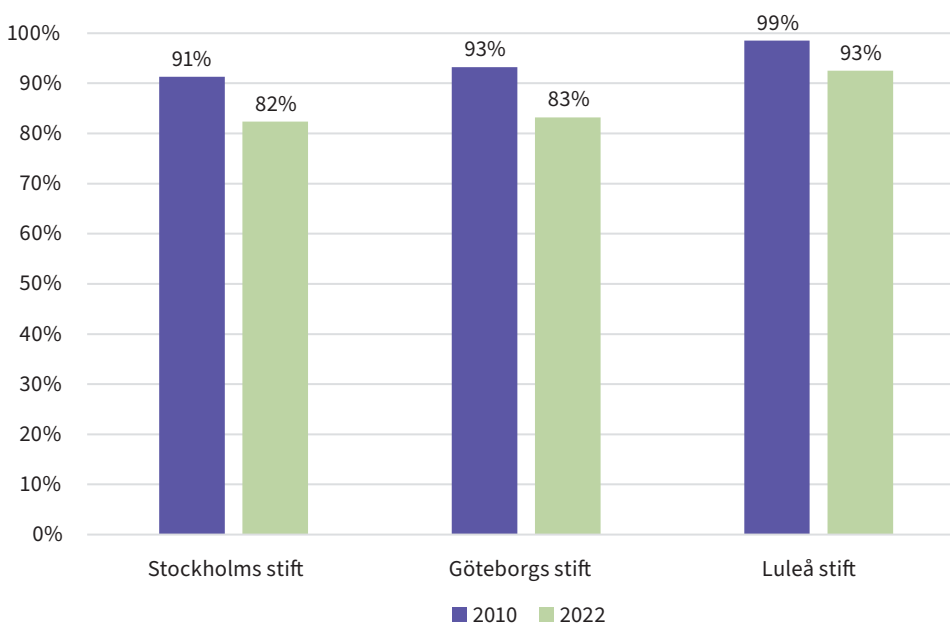


FIGUR 2 Begravda enligt Svenska kyrkans ordning i procent av avlidna medlemmar och i procent av avlidna totalt per år 2010–2020. Källa: Sveriges begravningsbyråers förbund (SBF)

Regionala skillnader

Utvecklingen med en sjunkande andel medlemmar som begravs enligt Svenska kyrkans ordning präglar hela landet, men det finns både regionala och lokala skillnader som är relativt tydliga. De fyra lokala exempel som lyfts fram i denna artikel representerar olika landsändar i Sverige med tydliga skillnader i fråga om den kyrkliga seden, men också olika typer av lokala miljöer – allt ifrån storstadsförsamlingar i Göteborg och Stockholm till församlingar mer präglade av lands- och glesbygd. Figurerna 3 till 6 visar förhållandena på regional nivå, dels efter stift, dels efter en regionindelning som används inom EU för statistikredovisning (NUTS-2). Av Figur 3 framgår att det redan 2010 fanns betydande skillnader i

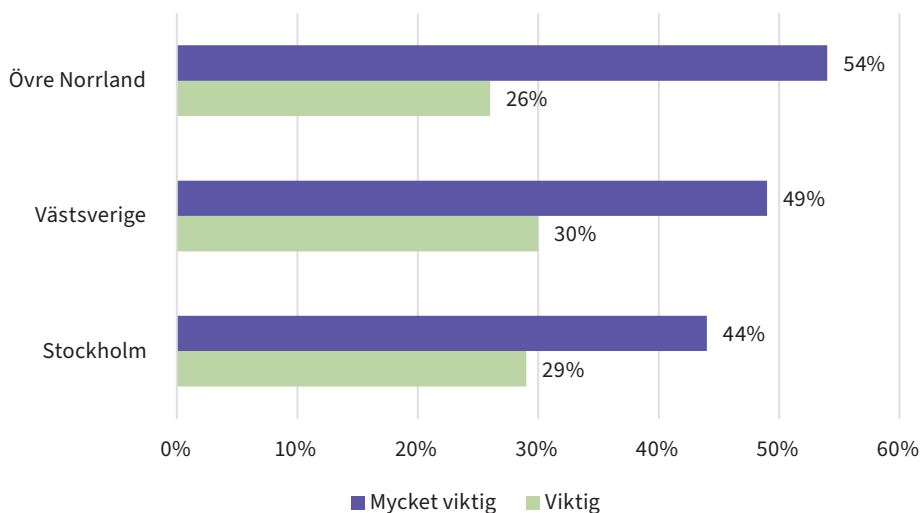
fråga om andelen begravda inom Svenska kyrkan mellan de olika regionerna. I Luleå stift, där Övertorneå ligger, begravdes i stort sett samtliga avlidna medlemmar enligt Svenska kyrkans ordning. Denna andel var klart lägre i både Stockholms stift, där Vantörs församling ligger, och i Göteborgs stift, där Carl Johans och Solberga pastorat ligger. Skillnaderna har sedan dess vuxit ytterligare lite grand fram till 2022. I Stockholms stift minskar andelen med åtta procentenheter till 82 procent, medan den i Luleå stift minskar med sex procentenheter från 99 till 93 procent. Man skulle kunna se det som att vissa landsändar ligger drygt tio år efter utvecklingen i storstadsstiften. Luleå stift låg 2022 på samma nivå som storstadsstiftet Göteborg på tolv år tidigare, 2010.



FIGUR 3 Begravda enligt Svenska kyrkans ordning i procent av avlidna medlemmar i Stockholms, Göteborgs och Luleå stift 2010 och 2022. Källa: Svenska kyrkans statistikdatabas

Bakom skillnaderna i fråga om valet av en kyrklig begravning finns förmodligen en uppsättning olika förklaringar. En förklaring har sannolikt att göra med att uppfattningen om betydelsen av en religiös ceremoni i samband med att en anhörig har avlidit varierar bland befolkningen i olika delar av landet. Figur 4 ger en fingervisning om att det kan förhålla sig på det sättet. Skillnaderna är inte stora men ändå relativt tydliga. I Övre Norrland (som motsvarar Luleå stift) betraktar en större andel av medlemmarna i Svenska kyrkan (54 procent) en religiös ceremoni i samband med begravning som mycket viktigt. Motsvarande andel i

Stockholm är 44 procent. Mitt emellan dessa båda landsändar placerar sig Västsverige, som bland annat omfattar Göteborgs stift, där 49 procent av medlemmarna i Svenska kyrkan anser att det är mycket viktigt med en religiös ceremoni i samband med begravning. Motsvarande skillnader finns även i fråga om betydelsen av en religiös ceremoni i samband med ett barns födelse, det vill säga dop. En kyrklig begravning ses dock som viktig eller mycket viktig av en betydligt större andel av medlemmarna jämfört med ett dop. Denna skillnad i synen på dop och begravning avspeglar sig också i utvecklingen av de båda formerna av kyrkliga handlingar under de senaste decennierna där dopseden tappat betydligt mer än begravningsseden.



FIGUR 4 Uppfattningen om vikten av religiös ceremoni i samband med begravning bland medlemmar i Svenska kyrkan. Andel i procent som anser att det är mycket viktigt eller viktigt bland medlemmar i Svenska kyrkan i tre regioner 2022. Källa: Svenska kyrkans årliga enkät till allmänheten 2022

Ytterligare en faktor bakom skillnaderna i fråga om valet av kyrklig begravning är sannolikt människors relation till Svenska kyrkan vilket i sin tur avspeglar sig i vilken typ av kontakter man har med kyrkan. Figur 5 visar hur olika typer av kontaktytor fördelar sig procentuellt bland medlemmar i Svenska kyrkan i de tre olika regionerna. Den vanligaste kontaktytan är besök på kyrkogårdar, omkring 60 procent av medlemmarna anger att det är en form av kontakt de haft med Svenska kyrkan under de senaste 12 månaderna. De regionala skillnaderna är i det avseendet inte särskilt stora. Den näst vanligaste kontaktytan är någon av de kyrkliga handlingarna där begravning är en del. Här framträder dock lite

större skillnader med en högre andel av medlemmarna i Övre Norrland som anger att de varit på dop, vigsel, konfirmation och/eller begravning under den aktuella perioden jämfört med medlemmarna i de övriga regionerna. Intressant i detta sammanhang är att Svenska kyrkans medlemmar i Stockholm, och i viss mån i Västsverige, i större utsträckning har kontakt med Svenska kyrkan genom mer individuellt präglade val, som besök i en kyrka för att tända ett ljus eller för en stilla stund, när det inte varit gudstjänst eller konsert.

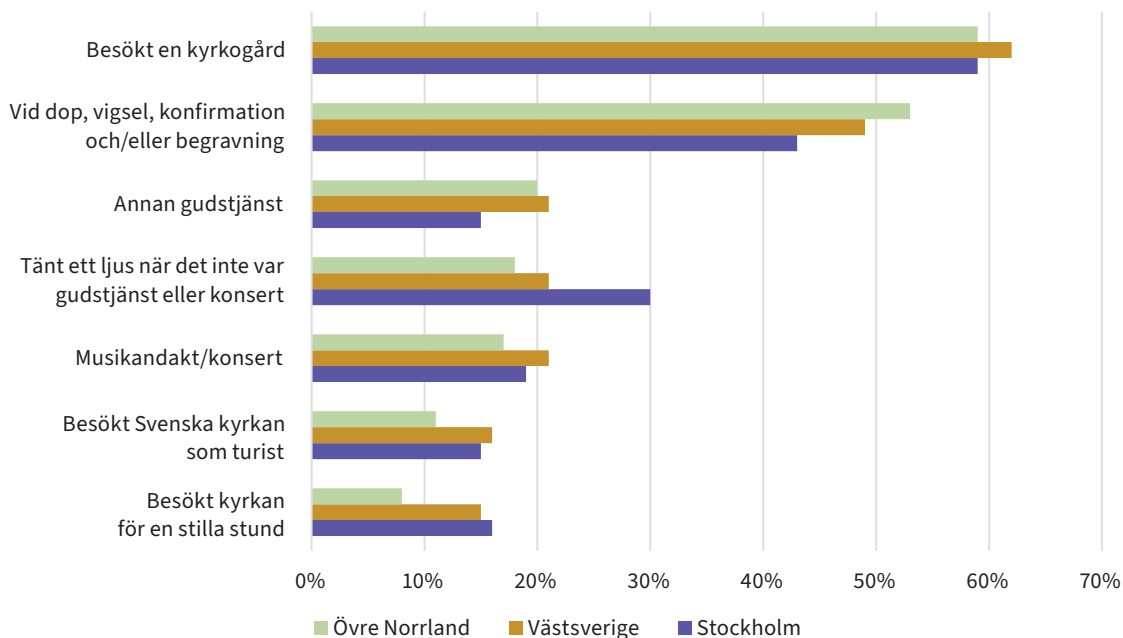
De regionala skillnader som framträder i den statistiska redovisningen är inte ett resultat som på något sätt är oväntat. Geografiska skillnader i fråga om kyrksamhet eller styrkan i den kyrkliga traditionen är väl dokumenterade. Tidigare studier har exempelvis beskrivit delar av södra Sverige som kyrksamma och områden i Mälardalen inklusive Stockholmsregionen som okyrkliga. Den här typen av skillnader i fråga om kyrklig tradition har också beskrivits som ett arv från de inomkyrkliga rörelser som kom att prägla vissa delar av Sverige under 1800-talet, områden som än idag ofta har en relativt stark kyrklig tradition. Hit hör exempelvis delar av Västsverige med den schartauanska och Tornedalen med den laestadianska väckelsen.²⁹ Dessa landsändar är i denna undersökning representerade av Solberga pastorat respektive Övertorneå församling.

Utöver dessa regionala skillnader, mellan olika landsändar och mellan storstäder och landsbygd, kan vi också konstatera att skillnaderna är relativt stora inom vissa regioner, inte minst inom storstadsregionerna. Jämförelser mellan olika storstadsförsamlingar visar exempelvis att församlingar med höga begravningsfrekvenser också har höga dopfrekvenser och att med en svag doptradition också följer en svagare begravningstradition.³⁰ Den här typen av inomregionala skillnader samvarierar ofta med socioekonomiska skillnader mellan olika delar i en storstadsregion. Tidigare studier av doptraditionen har visat på tydliga samband mellan inkomstnivå bland nyblivna föräldrar och deras benägenhet att låta döpa sina barn. Detta samband framträder allra tydligast bland storstadsförsamlingarna.³¹

29 Se exempelvis Gustafsson, 1997, s. 66.

30 Helgesson Kjellin, Sandberg och Sjöberg, 2021, s. 39.

31 Sandberg, Sjölin och Ganebo Skantz, 2019, s. 39.



FIGUR 5 Kontakter med Svenska kyrkan. De vanligaste kontaktytorna bland medlemmar i Svenska kyrkan, procentuell fördelning per region 2022. Källa: Svenska kyrkans årliga enkät till allmänheten 2022

Med den här statistiken som bakgrund ger vi i den följande sektionen en fördjupad bild av hur begravningsseden tar sig uttryck i fyra olika församlingar/pastorat: Carl Johans pastorat och Solberga pastorat i Göteborgs stift, Övertorneå församling i Luleå stift, samt Vantörs församling i Stockholms stift.

Resultat av intervjustudien

Både likheter och skillnader mellan församlingarna/pastoraten framkommer i intervjumaterialet gällande begravningssedens förändring. Det är förändringar som har pågått under en längre tid, men precis som statistiken visar så upplever man på flera platser att dessa förändringar har accelererat under det senaste decenniet.

Individualisering och valfrihet

De intervjuade för den här studien beskriver en trend som har blivit allt tydligare under senare år, nämligen att de som väljer att ha en kyrklig begravning önskar få utforma den på ett lite mer personligt sätt, vilket går i linje med den forskning som visar att individualisering och valfrihet tycks bli allt viktigare i samband med

begravningen, inte bara i Sverige utan också i andra länder i väst.³² I mötet med de sörjande är lyhördhet gällande önskemål för hur begravningsgudstjänsten ska utformas, så som exempelvis val av musik, viktigt som del av den pastorala omsorgen. Valfriheten upplevs av de sörjande som en rättighet och genom de val man gör bekräftar man också relationen med den avlidne. Begravningsgudstjänsten blir ett sista tillfälle där den avlidnes personlighet liksom det liv som man hade tillsammans får komma till uttryck.³³ Valet av musik kan således både ses som ett uttryck för individualisering, samtidigt som det också kan vara ett uttryck för tillhörighet och gemenskap med den avlidne, liksom till en tradition eller ett sammanhang.³⁴ De val man gör som anhörig är också ett sätt att agera och visar på vikten av konkreta praktiker i en svår situation.³⁵

Inom ramen för den kyrkliga begravningsleden vill människor alltmer välja inspelad musik med någon specifik artist som spelas upp under akten, snarare än att låta församlingens musiker stå för samtliga musikaliska inslag. Fotografier på den avlidne som står längst framme vid urnan eller vid kistan blir också vanligare, liksom önskemål om hur kapellet eller kyrkan ska vara utsmyckat. På vissa platser upplever man även att de anhöriga önskar vara mer aktiva under begravningsgudstjänsten och exempelvis läsa en dikt eller hålla ett tal om den avlidne. Önskemålen handlar om att gudstjänsten ska spegla den avlidnes liv och personlighet och i intervjuerna framkommer det att anhöriga ibland ifrågasätter varför det är prästen som ska hålla griftetalet.³⁶ En anhörig skulle lika gärna kunna göra det, menar man. Medarbetare i Carl Johans pastorat i centrala Göteborg vittnar om just det. De beskriver att pastoratet präglas av stadsdelar där invånarna utgör sekulariserad och högutbildad medelklass. I många fall är de anhöriga till den avlidne inte särskilt bekanta med ritualen i begravningsgudstjänsten. Akt med urna³⁷ upplever de blir allt vanligare och de anar också att antalet begravingar utan känd ceremoni ökar, liksom borgerliga begravingar för Svenska kyrkans medlemmar. Upplevelsen gällande dessa förändringar bekräftas av en begravningsentreprenör. Vidare är det påtagligt att de som vill genomföra en begrav-

32 Se exempelvis Bäckström, Edgardh Beckman och Pettersson 2004; Caswell 2011.

33 Wiig Sandberg 2006, s. 60, 63; Viper, Thyren och Bojner Horwitz 2020, s. 13-14.

34 Evertsson 2002, s. 171.

35 Pérez 2016 och Ammerman 2016.

36 Ett griftetal är ett tal som hålls av officianten i samband med en begraving. I svenskkyrklig kontext hålls det vanligen av prästen som håller i begravingen.

37 Akt med urna innebär att den avlidne har kremerats före begravningsakten och att man har en urna i stället för en kista under begravningsgudstjänsten.

ningsakt i någon av pastoratets kyrkor inte är särskilt bundna av traditionen, utan man är, som kyrkoherden säger, väldigt fri exempelvis i val av musik och psalmer. Ett annat exempel på det fria förhållningssättet till begravningsakten är att det händer både nu och då att någon av begravningsgästerna vill säga något i samband med griftetalet, vilket var något som aldrig hände förr. Församlingsmedarbetarna uttrycker att de är angelägna om att tillmötesgå de individuella önskemålen som finns kring begravningen och tycker inte att det brukar medföra några större problem. På samma sätt har människor över lag en frimodig inställning till kyrkorummet. Man är inte så bekant med ritualen och är kanske inte särskilt kyrklig, men samtidigt gör man kyrkorummet till sitt, man vågar ta plats, går fram till ljusbäraren och tänder ett ljus om man vill göra det. Avsaknaden av kunskap om ritualen gör också att man inte är begränsad i sitt förhållningssätt till vad man bör eller inte bör göra i ett kyrkorum, vilket den som kan ritualen bättre möjligen kan vara.

Plats och tradition

Cirka 40 minuters bilresa norrut från centrala Göteborg ligger Solberga pastorat. Medarbetare beskriver att den kyrkliga traditionen i samband med begravningen är viktig och stark. Särskilt hos den äldre generationen är den kyrkliga förankringen viktig. En av församlingens medarbetare, som själv är uppvuxen i Solberga pastorat, berättar: ”Man går i kyrkan här och de flesta som har bott här länge gör det fortfarande. Jag vet att jag gick med min mormor [...], vi satt på samma bänkrad som vanligt, alltid.”³⁸ De intervjuade berättar att kyrkan på många sätt har en självklar förankring i bygden, där det exempelvis finns ett bra samarbete med skolorna. Kyrkan är ingen främmande plats, samtidigt som det finns en stor grupp nyinflyttade som inte har samma starka relation till bygden eller till kyrkan som den äldre generationen har. Den starka kyrkliga traditionen går långt tillbaka i tiden, berättar en begravningsentreprenör som har varit verksam i regionen i 30 år. Han gör tydliga kopplingar till schartauanismens starka ställning i Bohuslän sedan mitten av 1800-talet. Han beskriver att den fromhetstraditionen har varit stark långt in på 1900-talet, vilket har påverkat kyrkliga traditioner, inklusive begravningar. Han betonar att skillnaderna mellan exempelvis Göteborg och mindre städer och landsbygd runtomkring successivt har minskat över tid, men samtidigt kan han fortfarande märka hur det exempelvis påverkar vad som är tillåtet i kyrkorummet, vilken musik som inkluderas i en gudstjänst eller prästens språkbruk. Medan det kristna budskapet har varit i fokus i griftetalet i mindre

38 Helgesson Kjellin, Sandberg och Sjöberg 2021, s. 52.

städer och på landsbygden norr om Göteborg, så har det varit den avlidne personen som har varit i fokus i griftetalen inne i Göteborg; skillnader som delvis fortfarande består.

Den starka kyrkliga traditionen finns också i Övertorneå församling, längst upp i norra Sverige. Kyrkoherden beskriver hur de nära relationerna människor emellan – en stark kollektiv gemenskap – präglar bygden, vilket också märks vid begravningar. Även om det är viss skillnad mellan centralorten och byarna runt omkring, så är det generellt sett så att det vid begravningar är stor uppslutning av vänner och bekanta, förutom de närmaste anhöriga och släkten. Omsorgen om varandra märks både i liv och i död. I byarna går man ur huse i samband med begravningar, men också inne i centralorten är uppslutningen stor. Personen som har avlidit är aldrig anonym, utan man känner personen och personens släkt och kan ofta sätta in den i ett historiskt sammanhang. Minnesstunderna är viktiga där berättelser om personen i fråga ges plats, berättelser som sedan lever vidare i bygden.³⁹ Majoriteten av begravningarna är jordbegravningar, vilket skiljer sig från landet i stort. Hon beskriver att det är vanligt att många familjer har sina egna bärare som bär ut kistan ur kyrkan till graven. Begravningsföljet följer med kistan till gravplatsen och är med när den sänks ner. Vid graven tar man sedan avsked, kanske sjunger en psalm, ber en bön och läser välsignelsen.

En tradition som är stark i bygden är vad kyrkoherden kallar för blomsterhälsningar. Det innebär att prästen, som en del av begravningsakten inne i kyrkan, lyfter upp blommorna som ligger runt kistan och läser upp namnen som står på kortet och den hälsning som står där. Det blir en sista hälsning till den avlidne. Det är en tradition som hon vet också är vanligt förekommande i Haparanda och i Finland, så kanske, säger hon, är det en finsk tradition från början som har tagit sig över gränsälven.⁴⁰ Med tanke på att många har släkt på båda sidorna om gränsen, så kan det vara en tradition som har uppkommit i mötet mellan det svenska och det finska. Hon är noga med att begravningsgudstjänsterna följer Svenska kyrkans ordning, vilket inte brukar innebära några problem i kontakten med de anhöriga. Hon upplever att de över lag uppfattar ordningen som en trygghet i den situation som är. Man känner igen ordningen från tidigare begravningar som man har varit på och det faktum att den traderas över generationsgränser blir också en trygghet och en kontinuitet i en svår situation. Utfärdsböner är också vanligt när

39 Helgesson Kjellin, Sandberg och Sjöberg 2021, s. 49.

40 Blomsterhälsningar liknande denna tycks inte vara vanligt förekommande i övriga Sverige. Gällande den sociala och rituella betydelsen av blommor i samband med begravningar i Danmark, se Christensen 2023.

någon avlidit i hemmet. Då samlas anhöriga, men också grannar, runt båren innan kroppen transporteras i väg. Det blir ibland ett långt följande av bilar. Hon beskriver att det finns en stor respekt om det kommer ett begravningsföljande: ”Och det som är så fint här faktiskt är att när folk ser att det kommer ett begravningsföljande, man bryter den inte.” Man ”väntar [...] tills alla har åkt förbi.”⁴¹ Gravskicken varierar, men det är fortfarande relativt vanligt med familjegravar.

Stockholmsförsamlingen Vantör utgör en kontrast till Övertorneå församling. Vantörs församling ligger lågt jämförelsevis i antalet begravningsbesökare. Det genomsnittliga antalet deltagare vid begravningsgudstjänster har varierat mellan 16 och 25 under perioden 2010–2019. I intervjun reflekterar kyrkoherden och ett par av församlingens medarbetare kring hur det kommer sig. De konstaterar att traditionen i storstaden inte är sådan att många sluter upp när det är begravning, man kanske inte ens känner sin granne, som en av dem säger. Över lag upplever de att traditionen är sådan att man vill ha det ganska enkelt, få besökare, bara de allra närmaste och en enkel gudstjänst. Det är inte ens säkert att man sätter in en dödsannons i tidningen. Begravningsentreprenören beskriver Vantör som en stadsdel där många äldre behöver ekonomiskt stöd i samband med en begravning, vilket exempelvis gör att man inte väljer att boka in en solist till begravningen eller avstår att trycka upp program. Det här är något som församlingsmedarbetarna också känner igen. De upplever att många för 20 år sedan gjorde mer aktiva val gällande psalmer och annan musik på begravningen, ofta anlätades en solist, vilket inte är lika vanligt idag. Idag är det också fler önskningar gällande annan musik än psalmer som framförs och även att musik på exempelvis en CD-skiva spelas i stället för att det är livemusik som framförs. Från församlingens sida gör de vad de kan för att tillgodose önskemålen. Ett relativt nytt inslag är att någon av begravningsgästerna vill hålla ett tal under begravningsakten och delvis ifrågasätter varför det är prästen som ska hålla griftetalet. Vid några tillfällen har de löst det så att personen då får säga något i samband med avskedet. De konstaterar också att minnesstunder inte är lika vanligt förekommande som för 20 år sedan. En reflektion som framförs är att en anledning till det kan vara den ekonomiska kostnad som en minnesstund innebär och även att man kanske inte har med sig traditionen med stora begravingar med mottagningar efteråt.

Platsen, individuell valfrihet och relationer

De här korta nedslagen i några av de församlingar och pastorat där vi har genomfört intervjuer visar hur den geografiska platsen, med dess sociala, kulturella och

41 Helgesson Kjellin, Sandberg och Sjöberg 2021, s. 51.

ekonomiska förutsättningar och traditioner påverkar begravningssseden. Medan den kollektiva gemenskapen och kyrkliga traditionen står sig stark i mindre städer och på landsbygden, som exemplen med Solberga pastorat och Övertorneå församlingar visar, så präglas den svenskkyrkliga begravningen i storstäderna av individuella önskemål och mindre av en kollektiv gemenskap, som exemplen från Carl Johans pastorat och Vantörs församling visar. Begravningsakten upplevs alltmer som en privat angelägenhet och inte som en gudstjänst öppen för vem som helst att närvara på, vilket möjligen också skulle kunna förklara varför antalet begravningsgäster sjunker på en del platser. Det betyder dock inte att den kollektiva gemenskapen inte betyder något, men att den i många fall utgör en mindre grupp.

Tvärtom vad de anställda i Carl Johans pastorat och Vantörs församling uttrycker, så säger några av de intervjuade begravningsbyråerna att de både nu och då stöter på församlingar som de upplever inte är särskilt flexibla i relation till begravningsgudstjänstens utformning. Det kan både handla om de anhörigas önskemål gällande tider för begravningsgudstjänsten, musikval i samband med gudstjänsten – huruvida man får spela inspelad musik eller inte – och ibland en negativ syn på akt med urna; att det anses mer ”riktigt” att ta avsked av en intakt kropp än av det kremerade stoftet. Brist på flexibilitet tror de kan vara en av orsakerna till att anhöriga i stället för en kyrklig begravning väljer en borgerlig begravning. En begravningsentreprenör betonar att hon tror att det är viktigt att det finns olika typer av begravningsceremonier för människor att välja mellan och att de måste skilja sig från varandra: ”De kyrkliga ska inte närma sig de borgerliga, och de borgerliga ska inte närma sig de kyrkliga, för det blir ett mischmasch som ingen till slut förstår.”⁴² Det begravningsentreprenören ger uttryck för, att kyrkliga och borgerliga begravningsceremonier ska skilja sig tydligt åt, tycks dock inte alltid vara fallet. Att skillnaderna mellan borgerlig och kyrklig begravningssed ska vara tydliga tycks inte heller vara så viktigt för de anhöriga, vilket Jarnkvist (2019) visar genom sin forskning. Det är inte alltid en önskan om en ceremoni utan kristna inslag och symboler som är avgörande för varför människor väljer borgerlig begravning, utan valfriheten som kommer med den borgerliga ceremonins utformning som möjliggör för människor att utforma akten som man önskar.⁴³

Att det för många människor är en självklarhet att blanda religiösa och icke-religiösa inslag, kan ses som ett uttryck för den pluralitet som vår samtid

42 Helgesson Kjellin, Sandberg och Sjöberg 2021, s. 69.

43 Jarnkvist 2019, s. 113–114.

kännetecknas av.⁴⁴ Det finns anledning att här också knyta an till Ammerman (2016) som betonar att hybrida och personliga praktiker, där man väljer det som är meningsbärande ur olika sammanhang, snarare än att strikt hålla sig till en given religiös tradition, liksom möjligheten till att själv få agera, är viktigt för många människor idag.⁴⁵ Kopplat till begravningen så är det således viktigt för många att få göra sina val och därmed påverka hur det sista avskedet till den avlidne utformas. En av begravningsentreprenörerna menar att frågan om församlingarnas flexibilitet är en avgörande framtidsfråga för Svenska kyrkan. Om inte Svenska kyrkan förmår möta de individuella önskemålen gällande begravningsgudstjänstens utformning, så är respondenten övertygad om att allt fler i framtiden kommer att välja bort kyrklig begravning. Detta kommer enligt respondenten vara avgörande för om Svenska kyrkan uppfattas som relevant eller inte.

Hur man som anhörig blir bemött menar de intervjuade är av avgörande betydelse inte bara för själva begravningstillfället, utan för hur den fortsatta relationen till Svenska kyrkan blir. Upplevelsen av kontakten med kyrkan påverkar inte bara den nuvarande relationen, utan påverkar inte sällan också kommande generationers relation till kyrkan genom de berättelser av mötet med kyrkan som traderas inom en familj, vilket Persenius (2006) också visar.⁴⁶ I intervjuerna med församlingarna för den här studien framkommer det att relationer är av avgörande betydelse när människor väljer att ha en kyrklig begravning. Det kan handla om relationen till en särskild plats, till en viss kyrkobyggnad och inte minst, till en eller flera präster som man känner sedan tidigare eller som man kanske har träffat på i samband med tidigare högtider i familjen som blir avgörande när man ska göra olika val inför begravningen. Som en av de intervjuade prästerna uttrycker det, är det inte alltid ritualen i sig som är det centrala, utan relationen som sedan leder till ritualen.⁴⁷ Hur relationerna till Svenska kyrkan och dess medarbetare ser ut varierar förstås stort; på landsbygden och i mindre städer är det inte ovanligt att samma präst har varit med i en familjs stora högtider, så som dop, konfirmation, bröllop och begravningar, medan i större städer tycks det som att människor över lag har en lösare relation till den lokala kyrkan och dess medarbetare. Som Persenius (2006) konstaterar så blir relationerna, eller kanske bristen på relationer, avgörande i en krissituation eller i samband med

44 Wilson och Steger 2013, s. 486.

45 Ammermann 2016, s. 87. Se också Wiig-Sandberg 2006 och Viper, Thyren och Bojner Horwitz 2020.

46 Persenius 2006, s. 136, 140.

47 Helgesson Kjellin, Sandberg och Sjöberg 2021, s. 58.

en begravning. I en situation när man är extra skör spelar bemötandet från kyrkans medarbetare en helt avgörande roll för hur de anhöriga upplever relationen till kyrkan både i nutid och i framtiden.⁴⁸ Vår studie indikerar också att begravningsbyråernas marknadsföring betonar den borgerliga begravningsceremonins frihet, vilket kan vara ytterligare en faktor som påverkar varför antalet svenskkyrkliga begravningar minskar. En begravningsbyrå i Göteborg hade exempelvis vid tiden för genomförandet av intervjuerna för den här studien en radioreklam där de förespråkade friheten i utformningen av en borgerlig begravning, implicit menandes att en kyrklig begravning inte innebär samma frihet i utformningen. Även Svenska kyrkan poängterar ofta på sina hemsidor att den svenskkyrkliga begravningsgudstjänsten präglas av en ordning och att det är upp till den enskilda prästen att avgöra om individuella önskemål kan tillgodoses eller inte.⁴⁹ Vårt intervjumaterial indikerar dock att man från församlingarnas sida försöker tillmötesgå de enskilda önskemålen; även om det finns en ordning som ska följas vid en begravningsgudstjänst, så finns det i många fall en öppenhet från prästens sida att tillmötesgå de anhörigas önskemål.

Avslutande reflektioner

De aspekter som vi har valt att fördjupa i den här artikeln – vikten av individuell valfrihet, relationen till kyrkan, samt platsens betydelse – menar vi är av stor betydelse för de val som människor gör i samband med en begravning. Intervjumaterialet i den här studien bekräftar således de teoretiska perspektiv gällande dessa aspekter som vi använder oss av. Förutom att bekräfta tidigare forskningsresultat visar det kvantitativa materialet på en acceleration av de mer långsiktiga förändringarna inom den svenskkyrkliga begravningssseden under det senaste decenniet. Upplevelsen bland de intervjuade är också att förändringarna sker snabbare nu än tidigare. Det återstår att se om riktningen och takten i dessa förändringar kommer fortsätta även under kommande år.

Som vi har konstaterat innebär vår postsekulära samtid att uppdelningen mellan ”religiöst” och ”icke-religiöst” för många människor spelar mindre roll; snarare är det vad som upplevs ge mening och tröst som avgör de val man gör, exempelvis vad gäller val av musik vid en begravning. Om möjligheten att utforma det sista avskedet till en anhörig begränsas i mötet med Svenska kyrkans ordning så är det inte omöjligt att det är en avgörande faktor för varför den svenskkyrkliga

48 Persenius 2006, s. 157, 172.

49 Helgesson Kjellin, Sandberg och Sjöberg 2021, s. 82.

begravningen väljs bort. Samtidigt kan det post-sekulära tillståndet innebära möjligheter för Svenska kyrkan; öppenheten för religiösa uttryck och traditioner kan innebära att människor söker sig dit, utan särskilda uppfattningar om vad som är möjligt eller inte i den kyrkliga begravningsgudstjänsten. Här behövs det således en stor lyhördhet hos församlingarnas anställda. Kan Svenska kyrkan fortsätta vara relevant för människor med de önskemål som de har i samband med en begravning, där gudstjänstens språk inte nödvändigtvis talar till människor på samma sätt som det gjorde till tidigare generationer?

Vi ser också att den svenskkyrkliga begravningsleden fortfarande står sig förhållandevis stark, i synnerhet om vi jämför med andra kyrkliga handlingar så som dop och konfirmation. Persenius (2006) visar att Svenska kyrkans begravningsarbete uppfattas hålla en hög kvalitet, i alltifrån utformandet av kyrkogårdar, till lyhördheten för anhörigas önskemål i samband med begravningsgudstjänsten och genomförandet av sorgegrupper. Det här utgör en styrka för Svenska kyrkan som är väl värd att förvalta, men som inte kan tas för given.

Referenser

- Aggedal, Jan-Olof, *Griftetal mellan trostolkning och livstydning: En pastoralteologisk studie*, Lund: Arcus, 2003.
- Ammerman, Nancy T., "Lived Religion as an Emerging Field: An Assessment of its Contours and Frontiers." *Nordic Journal of Religion and Society*, Volume 29, no 2, pp. 83-99. doi:10.18261/issn.1890-7008-2016-02-01, 2016.
- Bäckström, Anders, Edgardh Beckman, Ninna och Per Pettersson, *Religiös förändring i norra Europa: en studie av Sverige: "från statskyrka till fri folkkyrka": slutrapport*. Uppsala: Diakonivetenskapliga institutets skriftserie nr 8 - 2004.
- Caswell, Glenys, *Personalisation in Scottish funerals: Individualised ritual or relational process?*, *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 16:3, 242-258, 2011.
- Christensen, Henrik Reintoft, *The role of flowers in the personalization of Christian funerals in Denmark*. *Approaching Religion*, Vol. 13 No. 1, 90-104. DOI: <https://doi.org/10.30664/ar.121444>, 2023.
- Ehnberg, Jenny & Cecilia Nahnfeldt, På vilka sätt präglar religion, teologi och samhälle varandra? I *Samhällsteologi. Forskning i skärningspunkten mellan akademi, samhälle och kyrka*. Ehnberg, Jenny & Cecilia Nahnfeldt, red. Stockholm: Verbum 2019.
- Evertsson, Anna J., *"Gå vi till paradiset med sång": Psalmers funktion i begravningsgudstjänster*, Lund: Arcus, 2002.
- Gustafsson, Göran, *När det sociala kapitalet växlas in - Om begravningar och deltagande i begravningar*. Lund: Studentlitteratur 2003.
- Gustafsson, Göran, *Tro, samfund och samhälle. Sociologiska perspektiv*. Örebro: Bokförlaget Libris 1997.

- Helgesson Kjellin, Kristina, Sandberg, Andreas och Lena Sjöberg, Mångfald och tradition: Förändringar i begravningsleden under 2020-talet. I *Tidens tecken* 2022.
- Helgesson Kjellin, Kristina, Sandberg, Andreas och Lena Sjöberg, En ”riktig” begravning. *Förändringar i begravningsleden inom Svenska kyrkan 2010–2020*, Svenska kyrkan 2021: En ”riktig” begravning. Förändringar i begravningsleden inom Svenska kyrkan 2010–2020.
- Jarnkvist, Karin, “Narratives on ritual transfer: An interview study about the creation of civil ceremonies in today’s Sweden”. I *Nordic Journal of Religion and Society*, 32(2): 106–116, <https://doi.org/10.18261/issn.1890-7008-2019-02-01>, 2019.
- Marjavaara, Roger, *Platsen för den sista vilan. Resultat av två enkätundersökningar rörande människors val av begravningsplats*, GERUM Kulturgeografisk arbetsrapport 2013-12-20, Umeå universitet, 2013.
- Middlemiss Lé Mon, Martha, Nordin, Magdalena & Måns Broo. EDITORIAL. Funerals in the North of Europe. Similarities and Differences. *Approaching Religion*, Vol. 13 No. 1, 1-4. DOI: <https://doi.org/10.30664/ar.126858>, 2023.
- Moberg, Jessica & Kardemark, Wilhelm, Kött på benen: om kulturella former för att leva med de döda. I Reinhold, E. & Wandery, O. (red.) *På tal om döden: essäer*. Makadam förlag, ss. 153–164, 2021.
- Pérez, Elizabeth, *Religion in the Kitchen. Cooking, Talking, and the Making of Black Atlantic Traditions*, New York University Press, 2016.
- Persenius, Ingrid, *Omsorg och mänsklig värdighet: teoretiska och empiriska perspektiv på förbättringsarbete i Svenska kyrkan med inriktning på begravningar*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2006.
- Sandberg, Andreas, Sjölin, Ingegerd och Ganebo Skantz, Josephine, *Dop i förändring. En studie av föräldrars aktiva val och församlingarnas strategiska doparbete*, Uppsala: Svenska kyrkan, 2019.
- Viper, Marianne, Thyren, David och Eva Bojner Horwitz, ”Music as Consolation—The Importance of Music at Farewells and Mourning”. I *OMEGA—Journal of Death and Dying* Vol. 85 (1) ss. 155–177, DOI: [10.1177/0030222820942391](https://doi.org/10.1177/0030222820942391), 2022.
- Wiig-Sandberg, Unni, *Den nödvändiga ritnen? Om upplevelser av kvalitet i begravningsgudstjänsten*, Uppsala: Diakonivetenskapliga institutets skriftserie 13, 2006.
- Wilson, Erin K & Steger, Manfred B, “Religious Globalisms in the Post-Secular Age”, *Globalizations*, 10:3, 481–495, DOI: [10.1080/14747731.2013.787774](https://doi.org/10.1080/14747731.2013.787774), 2013.
- World Values Survey 2021, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=Findings>, läst 2021-09-10.

Övriga källor

- Svenska kyrkans statistikdatabas
Svenska kyrkans årliga enkät till allmänheten 2022
Sveriges begravningsbyråers förbund (SBF)